

Senatus Consultum Ultimum: Eski Roma'da Olağanüstü Yönetim Kararı

Senatus Consultum Ultimum: Decree on State of Emergency in Ancient Rome

Selahattin EREN*

Öz

Senatus consultum ultimum, halk ayaklanması gibi devlete yönelik iç tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla, konsül başta olmak üzere üst düzey magistra'ları sınırsız askerî yetkilerle donatan senato kararıdır. Olağanüstü durumlarda son çare olarak alınan senato kararının yürürlüğe girmesiyle, iç tehdit olarak görülen kişiler, halk düşmanı ilan edilmek suretiyle, halk meclislerinde halka başvuru hakkı (*provocatio*) söz konusu olmaksızın, her türlü yöntemle ortadan kaldırılabildi. Bu bakımdan senato kararı, Romalıların vatandaşlık hakkının ve anayasanın geçici süreliğine askıya alındığı olağanüstü yönetim biçimini hayata geçiren bir hukuki işlemdir.

Anahtar Sözcükler: Senatus Consultum Ultimum, Olağanüstü Yönetim, Sıkıyönetim, Yasal Savunma Hakkı, Senato

Abstract

Senatus consultum ultimum is the decree of the Roman senate, which provides higher magistrates, particularly consuls, unlimited military powers in order to eliminate internal threats against the *res publica*. With the entry into force of the senatorial decree, which is used as last resort in case of emergencies, people considered as internal threats and declared as public enemies could be eliminated by all means. They were not protected by the right of *provocation*, the right to appeal to the Roman people. In this regard, the senatorial decree establishes an emergency government which temporarily suspend the right of city of Roman citizens and the constitution.

Keywords: Senatus Consultum Ultimum, State of Emergency, Martial Law, Right of Self-defense, Senate

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı, selahattin.eren@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Olağanüstü hâl, sıkıyönetim, savaş ve seferberlik hâli gibi, modern hukuk sistemlerinde bulunan olağanüstü yönetim biçimlerinin kökeni, her zaman Eski Roma'da aranmıştır. Bu bağlamda gerek siyaset bilimciler gerek anayasa hukukçuları, Eski Roma'da klasik diktatörlük, Sulla ve Caesar'ın diktatörlükleri, *iustitium*, *triumviri* ve *decemviri*'nin yanı sıra *senatus consultum ultimum* kurumlarını incelemişlerdir.

Yazılı olmayan ve örf-âdetlerden oluşan Eski Roma Anayasası'nın tamamının ya da bir kısmının geçici süreliğine askıya alındığı bu hâller, kuşkusuz yaklaşık bin sekiz yüz yıl sonra uygulanmaya başlanmış olan modern olağanüstü yönetim biçimlerinin aynası olamaz. Ancak modern olağanüstü yönetim biçimlerinin var oluş amacı ve toplumsal işlevini anlamakta yardımcı olabilir.

Eski Roma'da olağan anayasal düzenin sağladığı güvencelerin askıya alındığı hâller arasında, diktatörlük ile *senatus consultum ultimum* öne çıkmaktadır. Diktatörlük kurumunun hukuki rejimini ortaya koymuştuk.¹ Bu çalışmanın konusunu oluşturan *senatus consultum ultimum*, Roma'nın en büyük siyasi gücü olan Senato'nun devlete yönelik iç tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla aldığı olağanüstü yönetim kararıdır.

Bu çalışmada sırasıyla *senatus consultum ultimum* kavramının kökeni, kurumun ortaya çıkışı ve diktatörlükle ilişkisi, hukukî niteliği, anayasal konumu, kararı uygulayan kişiler, sonuçları ve *tumultus* ile *iustitium* kurumlarıyla ilişkisi, İlk İmparatorluk dönemindeki rolü incelenmiştir.

I. Senatus Consultum Ultimum Kavramı

Devlete (*res publica*) yönelik bir tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla üst düzey *magistra*'ları sınırsız askerî yetkilerle donatan senato kararına, *senatus consultum ultimum* ("nihai senato kararı") denmektedir. "Son", "nihai", "kesin" gibi anlamlar taşıyan "*ultimum*" sözcüğü, bu bağlamda, senato kararının, olağanüstü durum karşısında son çare olarak alındığını ifade etmektedir. Modern zamanlarda tercih edilen bu kavram, Romalı ünlü devlet adamı Caius Iulius Caesar'dan alınmıştır:

Caesar, Bellum Civile, I.5:

Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatus consultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis sceleratorum audacia numquam ante descensum est.

Durumun önemi gereği, yangın ya da kimsenin can güvenliği kalmaması halleri dışında daha önce hiç baş vurulmayan nihai senato kararı gerekiyordu.²

1 Selahattin Eren. "Roma Diktatörlüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2, Aralık 2017, s. 167-220.

2 Latince metinler, Türkçeye kaynakçada yer alan eserler kapsamında yazar tarafından çevrilmiştir.

Romalı hatip ve devlet adamı Marcus Tullius Cicero'nun ifadesinden yola çıkarak, senato kararı *senatus consultum de re publica defendenda* ("devletin savunulması hakkında senato kararı") olarak da adlandırılmaktadır: *Quod L. Opimius consul verba fecit de re publica, de ea re ita censuerunt, uti L. Opimius consul rem publicam defenderet*³ ("Konsül L. Opimius'un devletin içinde bulunduğu durum hakkında verdiği rapor üzerine, senatörler, konsül Opimius'un devleti savunmasına karar verdiler").

Senato kararının geleneksel *formula*'sı şu şekildedir: "*Consules darent operam ne quid detrimenti res publica caperet*"⁴ ya da "*videant consules ne quid res publica detrimenti capiat*"⁵ ("konsüller devlete zarar gelmesini engellesinler"). Plutarkhos ise daha ayrıntılı ve açıklayıcı bir *formula* önerir: *Ἐκ τούτου πάλιν εἰς τὸ βουλευτήριον ἀπελθόντες, ἐψηφίσαντο καὶ προσέταξαν Ὀπιμίῳ τῷ ὑπάτῳ σώζειν τὴν πόλιν ὅπως δύναίτο καὶ καταλύειν τοὺς τυράννους*⁶ (Senato toplandı ve Opimius'u şehri kurtarmak ve tiranları yok etmek için elinden gelen her şeyi yapmakla görevlendiren bir karar aldı).

Formula'da belirtildiği gibi, kararın amacı devlete herhangi bir zarar gelmesini önlemektir.⁷

II. Kurumun Ortaya Çıkışı ve Diktatörlükle İlişkisi

Senatus consultum ultimum ilanı üzerine ortaya çıkan olağanüstü yönetim biçimi, Eski Roma'nın yazılı olmayan anayasasının en başından beri doğal ve ayrılmaz bir parçası değildir. Kurumun ilk kez uygulandığı MÖ II. yüzyıldan önceki dönemde, devlete yönelik iç tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla öngörülmüş olan asıl kurum diktatörlüktür. Tehdit karşısında askerî komutada ve siyasal yönetimde birliği sağlamak için "*dictator seditionis sedandae causa*" unvanıyla atanan diktatör, tehdit ortadan kalkana dek ve her halde en çok altı aylığına tüm yürütme gücünü tek elde toplardı.⁸ MÖ III. yüzyıl dolaylarında, Roma diktatörünün işlemleri *provocatio*⁹ (halka başvuru) ve *tribunus plebis intercessio*'suna¹⁰ (veto) tâbi kılındıktan sonra, bu olağanüstü makam sınırsız yetkilerini kaybetmiş ve konsüller ile hemen hemen aynı sınırlamalara tâbi kılınmıştır. Böylece olağanüstü durumlarda, konsüllükten başka bir makamın yaratılması anlamsız hale gelmiştir.

3 Cicero, Philippicae, VIII.14. Plutarkhos da bu cümleyi Yunanca'ya çevirerek aktarır: *σώζειν τὴν πόλιν ὅπως δύναίτο καὶ καταλύειν τοὺς τυράννους*. Bkz. Plutarkhos, Caius Gracchus, 14.

4 Caesar, Bellum Civile, I.5 ve 7; Sallustius, Historiae, I.67; Bellum Catilinae, 29.

5 Cicero, In Catilinam, I.2; Titus Livius, Periochae, CIX.

6 Plutarkhos, Caius Gracchus, 14.

7 Bkz. Augustus, Res Gestae, I.1; Cicero, Philippicae, VIII.14.

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Theodor Mommsen. **Le droit public romain**, Çev. Paul Frédéric Girard, Paris, 1984, C. 3, K. 2, s. 161-197; Eren, s. 167-220.

9 *Provocatio ad populum* ("halka başvuru") ya da kısa adıyla *provocatio*, üst düzey *magistra*'ların vatandaşlar hakkında verdikleri ölüm cezası başta olmak üzere ceza kararlarına karşı halk meclisleri nezdinde gerçekleştirilen bir başvuru yoludur. Halk meclisleri vatandaş hakkında verilen cezayı ortadan kaldırma yetkisine sahipti. Bu bakımdan *provocatio*, üst düzey *magistra*'ların vatandaşlara yönelik yaptırım uygulama yetkisininin (*coercitio*) sınırını oluşturmaktadır.

10 *Intercessio* ya da *auxilium*, *tribunus plebis*'lerin bir *magistra*'nın kararına karşı sahip olduğu veto hakkıdır. Bu hakkın kullanımıyla, pleblerin menfaatine aykırı kararların yürürlüğe girmesi engellenmiş olurdu.

Her ne kadar diktatörlüğü ihdas eden yasa (*lex de dictatore creando*) yürürlükten kaldırılmamış olsa da, MÖ 202 yılından sonra bir daha diktatör atanmamıştır.¹¹ Bu tarihten sonra meydana gelen Sulla ve Caesar'ın diktatörlükleri, klasik diktatörlükten farklı bir hukukî dayanağa sahip olup, devlet kurumlarını yeniden inşa etmeye yönelik birer kurucu iktidarlardır.

Diktatörlük kurumunun tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır; ancak kurumun var oluş sebebi olan devletin güvenliğine yönelik iç tehditler ortadan kalkmak şöyle dursun, tam tersine giderek artmıştır. MÖ II. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Roma, derin bir ekonomik, toplumsal ve siyasal krize girmiştir. Başlangıçta Latium bölgesinde sıradan bir şehir devleti olan Roma, diğer İtalya halkları ve büyük rakibi Kartacalılar karşısında elde ettiği zaferlerin ardından, Akdeniz havzasındaki tartışmasız en büyük güç haline gelmiştir. Küçük bir şehir devletin yayılmacı bir güç haline gelmesini sağlayan bitmek bilmeyen askerî seferler, ordunun omurgasını oluşturan küçük köylülüğün toprağından uzak kalmasına ve yüklü bir borç altına girmesine neden olmuştur. Topraklarını, büyük çoğunluğu senatörlerden meydana gelen büyük toprak sahiplerine devrederek mülksüzleşen yüz binlerce topraksız köylü, egemen sınıfların dağıttığı kırıntılar sayesinde hayatta kalabilmek için Roma başta olmak üzere büyük kentlere göç etmiştir. Bu toplumsal olgu, çocuklarından başka hiçbir zenginliğe sahip olmayan yeni bir toplumsal sınıfın doğuşunun habercisidir: *proletarii*. Yüzyıllar sonra Karl Marx bu sözcüğü, kapitalizm altında ücret karşılığında emek gücünü satan işçi sınıfı için kullanacaktır.

Devletin içinde bulunduğu büyük toplumsal ve ekonomik kriz koşullarında, Senato'da temsil edilen büyük toprak sahibi ve tutucu aristokrasinin (*nobilitas*), ülkeyi eskisi gibi yönetmesi imkânsız hale gelmiştir. Üstyapıdaki kaçınılmaz değişime direnen aristokratik parti *Optimates* ("en iyi adamlar"), üretim ilişkilerini köklü biçimde değiştirmeyi amaçlayan köle isyanlarının yanı sıra, öfkeli topraksız ve işsiz yığınların desteğini alan reformist aristokrasi ile yeni sermaye sınıfının ittifakı olan *Populares*'in ("halkçılar") önderliğinde meydana gelen halk ayaklanmalarını tetiklemiştir.

MÖ II. yüzyıla gelindiğinde, uzlaşma ve taviz vermeye niyetli olmayan Senato aristokrasisinin böyle bir ayaklanmaya verdiği yanıt, üst düzey *magistra*'ları iç tehdidi yok etmek için gereken her şeyi yapmakla görevlendiren bir senato kararı çıkarmak olmuştur. Böylece, diktatörlüğün bir zamanlar sahip olduğu anayasal baskı kurumu işlevini, *senatus consultum ultimum* üstlenmiştir.¹² Wright'ın belirttiği gibi¹³, nihai senato kararı, geçmişte konsüllerden birinin atadığı diktatöre verilen sınırsız askerî yetkilerin, konsüller başta olmak üzere üst düzey *magistra*'lar arasında paylaştırılmasından ibarettir. Bu bakımdan Senato'nun görevlendirdiği *magistra*'lar, anayasal

11 MÖ 202 sonrasına ait metinlerde diktatörlükten söz edilmemektedir. Nitekim zamanlarında yürürlükte olan anayasal kurum ve *magistra*'ları sayan Cicero (MÖ 106-43) ve Varro (MÖ 116-27), konsüllerden söz ettikten sonra, diktatörlük kurumunu açıklarlar. Bkz. Cicero, *De Legibus*, III.3.6; Varro, *De Lingua Latina*, VI.93.

12 Diktatörlüğün anayasal baskı kurumu niteliği için bkz. Eren, s. 198 vd. Ayrıca bkz. Thomas Marris Taylor. *A Constitutional and Political History of Rome From the Earliest Times to the Reign of Domitian*, Londra, 1910, s. 231; Clinton L. Rossiter. *Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies*, Princeton, 1948, s. 27.

13 Claire Wright. "Going beyond the Roman dictator: a comprehensive approach to emergency rule, with evidence from Latin America", *Democratization*, C. 19, S. 4, Ağustos 2012, s. 718.

statü açısından diktatörle benzer bir konuma sahiptirler.¹⁴ Bu nedenle *senatus consultum ultimum* ilanı üzerine ortaya çıkan olağanüstü yönetim biçimi, farklı bir hukukî dayanağa sahip olsa da, diktatörlük kurumunun devamı niteliğindedir.¹⁵

Görüldüğü gibi, aristokrasi, halk isyanını bastırmak amacıyla, uzun bir aradan sonra yeniden bir diktatör atamayı tercih etmemiş ve yepyeni bir kurum yaratma yoluna gitmiştir. Romalıların geçmişte benzer durumlarda tek adam yönetimine sıkça başvurmuş olmalarına rağmen, bu olağanüstü halde bir diktatör atamayı hiç düşünmemiş olmamaları şaşırtıcıdır.¹⁶ Willems'in belirttiği gibi¹⁷, bunun nedeni aristokrasinin, yüzyıllarca halka yönelik bir baskı aygıtı olarak kullanılan diktatörlük kurumunun yaptığı sınıfsal çağırışından çekinmiş olmasıdır.

Öte yandan, Titus Livius (III.4.9)¹⁸, MÖ 464 yılında konsül Spurius Furius'un Aequi halkına karşı yenilgiye uğraması üzerine, Senato'nun konsüllerden diğeri olan Postumius'u devlete hiçbir zarar gelmemesi için her türlü tedbiri almakla görevlendirdiğini yazar ve senato kararını "*senatus consultum ultimum*" olarak adlandırır. Ne var ki Romalı tarihçinin tespiti yerinde değildir. İlk olarak, devlete yönelik iç ve dış tehditleri ortadan kaldırmak için diktatörlük kurumunun mevcut olması, bu dönemde nihai senato kararına başvurulmuş olması olasılığını oldukça zayıflatmaktadır.¹⁹ İkincisi, nihai senato kararı hiçbir zaman dış düşmanlara karşı kullanılmamış, her zaman halk ayaklanması ya da iktidar krizleri sırasında gündeme gelmiştir.²⁰ Üçüncüsü, başka hiçbir kaynakta, MÖ II. yüzyıldan önce nihai senato kararından söz edilmemektedir. Milat dolaylarında yaşamış olan Romalı tarihçi, eserini vakanüvislerin yıllıklarından yola çıkarak yazarken, edindiği bilgileri kendi yaşadığı dönemin kurumları ışığında yorumlamış olmalıdır. Hukukçu olmayan Titus Livius'un hukukî nitelermelerinde mutlak bir doğruluk aramak yanıltıcı olabilmektedir. Yazarın saydığı, konsülün yerine getirmesi gereken görevler (vatandaşları silah altına almak, yeni ordu kurmak, müttefiklerden asker istemek), tarihsel olayda halk ayaklanmasını bastırmak üzere bir nihai senato kararından çok, bir başka devlet ile olan muharebenin kaybedilmesi üzerine, orduyu takviye etmek için seferberlik (*tumultus*) ilân edildiğini göstermektedir.²¹

14 Mommsen, VII.3, s. 472; Pierre Willems. **Le Sénat de la République romaine**, Louvain, 1883, II, s. 247.

15 Robert J. Bonner. "Emergency Government in Rome and Athens", **The Classical Journal**, C. 18, S. 3, Aralık 1922, s. 144-152, s. 147.

16 Appianus da aynı düşüncededir. Bkz. *Bellum Civile*, I.16.

17 Willems, II, s. 247-248.

18 Hernici halkından konsülün ve ordusunun yenilgisinin haberi alındı. Senato'nun korkusu o kadar büyük oldu ki olağanüstü bir tehlike belirtisi olan bir karar çıkararak, diğerkonsül Postumius'u "devlete herhangi bir zarar gelmesini engellemek" ile görevlendirdi. Konsülün silah kuşanabilecek herkesi seferber etmek için Roma'da kalması; onun yerine Titus Quinctius'un müttefiklerden oluşan bir orduyla birlikte cepheye yardıma gönderilmesi ve bu ordunun kurulması için Latinler, Hernici ve Antium kolonisinden Quinctius'a "*subitarius*" dediğimiz yedek askeri birlikler istenmesinin en bilge davranış olacağına karar verildi.

19 Willems'e göre diktatörlük kurumunun varlığı, MÖ V. yüzyılda *senatus consultum ultimum* ilanını gereksiz kılmaktadır. Bkz. Willems, II, s. 248 n°2.

20 Willems, II, s. 252.

21 Aynı doğrultuda bkz. Mommsen, II.1, s. 373 n°1.

III. İlk Senatus Consultum Ultimum

İlk nihai senato kararının ne zaman ilan edildiği tartışmalıdır. MÖ 133 yılında Tiberius Gracchus ve yoldaşlarının ölümüyle sonuçlanan olaylar dizisinde mi, yoksa MÖ 121’de bu kez kardeş Caius Gracchus’un katline yol açan gelişmeler sonucunda mı ilan edilmiştir?

Toprak reformu konusunda aristokrasi ile sert bir mücadeleye girişen *Populares* hareketinin lideri Tiberius Gracchus, güvenliğinden endişe eder ve dokunulmazlıktan yararlanmak amacıyla yeniden *tribunus plebis* olmak için seçimlere katılmaya karar verir. Plutarkhos’un aktardığına göre²², seçim günü Capitolus’a giden Gracchus, Senato’nun kendisini ortadan kaldırmak için adamlarını kalabalığın içine yerleştirdiğini haber alır. Bunun üzerine korumaları (*lictiores*) ve yoldaşları, *tribunus plebis*’i korumak için silahlarını çekerler. Bu hareketin nedenini soran binlerce taraftarına sesini duyuramayan Tiberius, ellerini başına götürerek, güvenliğinden endişe ettiğini açıklamaya çalışır. Ne var ki Tiberius’un bu hareketi, taç işareti olarak algılanır ve kendisini kral seçtirmek istediği söylentisi yayılır. Haberi alan Senato acilen toplanır ve konsülden devleti kurtarması ve “tıranı” ortadan kaldırması için her türlü önlemi almasını ister. Konsülün bunu reddetmesi üzerine, senatör Scipio Nasica önderliğindeki senatörler ve maiyetleri Capitolus’a giderek Tiberius Gracchus ve yoldaşlarını katlederler.

Kaynaklarda Scipio Nasica ve senatörlerin, *senatus consultum ultimum* denilen bir karara dayanarak Tiberius Gracchus’u öldürdüklerine ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Olayı aktaran Appianus²³, Plutarkhos²⁴, Valerius Maximus²⁵, Titus Livius²⁶ ve Cicero²⁷ gibi yazarlardan hiçbiri, nihai senato kararından söz etmezler. Buna karşın Valerius Maximus, Tiberius Gracchus’un *inimicus patriae* (vatan haini) ve *hostis iudicatus* (devlet düşmanı) ilan edildiğini; Tiberius’un ölümünden sonra Senato’nun konsülleri “suç ortakları”nı açığa çıkarmakla görevlendirdiğini yazar. Plutarkhos ise olaydan sonra Senato’nun, Tiberius’un dostlarını yargılama olmaksızın öldürdüğünü belirtir. Her iki metinde “*senatus consultum ultimum*”dan söz edilmemesine rağmen, “düşman” kavramının kullanımı ve yargılamasız ölüm cezası verilmesinden anlaşılan odur ki en nihayetinde nihai senato kararı alınmıştır. Ancak bu karar, Gracchus’un ölümünün ardından, Nasica başta olmak üzere katliama karışan kişilerin sorumluluğunu bertaraf etmek ve daha sonra *Populares* olarak adlandırılacak hareketin diğer önderlerini ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılmıştır.²⁸ Doğrudan nihai senato kararına dayanılarak öldürülen ilk kişiler, Tiberius Gracchus ve maiyeti değil, bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra onun arkadaşları olmuştur.

22 Tiberius Gracchus, 17-20.

23 Bellum Civile, I.16.

24 Tiberius Gracchus, 18.

25 IV.7.1.

26 Periochae, 58.

27 Philippicae, VIII.14.

28 Willems, II, s. 248; Frank Frost Abbott. **A History and Description of Roman Political Institutions**, The Athenaeum Press, Boston, 1997, s. 241.

IV. Senatus Consultum Ultimum'un Hukukî Niteliği

Mommsen ve Willems gibi Romanistlere kadar uzanan klasik görüşe göre senato kararı; çıkarılma nedeni ve amacına uygun olarak, *magistra*'ları yalnızca devlete yönelik iç tehdidi ortadan kaldırmak için gerekli tüm önlemleri almakla görevlendirirdi. Söz konusu iç tehdit bir halk ayaklanması ya da askerî darbe olduğundan, Senato'nun verdiği yetki bunun güç kullanılarak bastırılmasına yönelik askerî bir yetkiydi. Bu bakımdan Senato kararından doğan yetki, *magistra*'ların sahip olduğu kamu gücüne yönelik geleneksel ayrıma göre, her şeyden önce lejyon kurma ve ordulara komuta etme yetkisine karşılık gelen *imperium*²⁹ idi. Sallustius kurumun askerî niteliğini açıkça ortaya koyar:

Sallustius, *Bellum Catilinae*, XXIX:

Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque civis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.

Senato, çok ciddi durumlarda hep olduğu gibi, devlete hiçbir zarar gelmemesi için konsüllerin gereken önlemleri almasını kararlaştırdı. Roma âdetlerine göre Senato tarafından bir *magistra*'ya verilen yetki en büyüğüdü: Ordu kurmak, savaş yapmak, müttefik ve vatandaşları itaate zorlamak ve içeride (Roma'da) ve dışarıda sınırsız *imperium* ve yargı yetkisine sahip olmak. Aksi halde konsül, halkın rızası olmadıkça, bu ayrıcalıklardan hiçbirine sahip değildir.

Olağan anayasal düzende, ordulara komuta etme yetkisine sahip olan konsül ve *praetor*'lar, bu askerî yetkiyi, yalnızca Roma sınırları dışında askerî seferlerde kullanabilirlerdi. Nitekim askerî yetkiyi ifade eden *imperium militiae* kavramının, Roma sınırları içindeki en büyük kamu gücü ve coğrafi bir niteleme olan *imperium domi*'ye ("içerdeki *imperium*") karşıt olarak kullanılması; askerî yetkinin, coğrafi bakımdan sınırsız olmadığını ve yalnızca hiçbir hak ve hukuka sahip olmayan dışarıdaki düşmanlara (*hostis*) yönelik öngörüldüğünü göstermektedir.

O halde olağan anayasal düzende, *imperium* sahibi konsül ve *praetor*'ların bu askerî yetkiyi, Roma vatandaşlarına karşı kullanması anayasaya aykırıydı. Vatandaşlık hakkı (*ius civitatis*), sahibinin

29 Seçimle belirli bir süreliğine göreve gelen ve icra organı gibi hareket eden üst düzey devlet görevlilerinin (*magistra*) yetkileri, geleneksel olarak, *imperium* ve *potestas* olmak üzere ikili bir ayrıma tâbi tutulurdu. Kural olarak yalnızca konsül, prokonsül, diktatör ve *praetor*'un sahip olduğu *imperium*; en büyük kamu gücüydü. *Imperium*'un sağladığı yetkiler ikiye ayrılırdı: *Imperium militiae* ve *imperium domi*. İlki lejyon kurma, ordulara komuta etme gibi Roma dışındaki; ikincisi ise halk meclislerini ve Senato'yu toplantıya çağırma ve bunlara başkanlık etme, yasa teklifinde bulunma gibi Roma sınırları içinde kullanılan yetkileri içerirdi. Ancak sözcük anlamı "komuta" olan *imperium*, her şeyden önce askerî bir yetkiyi ifade ederdi.

Roma Anayasası'nın tanıdığı hukukî korumadan yararlanmasını sağlardı. *Provocatio* hakkı (*ius procovtionis*), vatandaşın yaşam hakkına ve vücut dokunulmazlığına yönelik en büyük anayasal güvenceydi: Bir *magistra* tarafından hakkında verilen bir ceza kararı bulunan her vatandaş, halk meclislerine başvurarak, bu kararın ortadan kaldırılmasını isteme hakkına sahipti.

Senatus consultum ultimum, vatandaşlık ve *provocatio* hakkının sağladığı hukukî korumayı ortadan kaldıran bir karardı. Bu bakımdan Senato kararı, esasen yalnızca Roma dışında mevcut olan sınırsız askerî yetkinin, Roma sınırları içinde vatandaşlara karşı kullanılmasını sağlardı. Dolayısıyla Senato'nun verdiği *imperium*, anayasal çerçevede olağan bir askerî yetki değildi. Tıpkı öncülü olan diktatörlük kurumu gibi, *senatus consultum ultimum* ile ortaya çıkan olağanüstü yönetim biçimi, savaş hukukunun vatandaşlara uygulanmasından ibaretti.

Bütün bu hususlardan, nihai senato kararına ilişkin iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bu karar *provocatio* hakkı başta olmak üzere vatandaşların sahip olduğu birtakım anayasal güvencelerin geçici olarak askıya alınması sonucunu doğururdu. İkincisi, kararda belirtilen *magistra*'lara Roma sınırları içinde sınırsız askerî yetki verilirdi. Bu bakımdan nihai senato kararının ilânı ile meydana gelen durum, Eski Çağ'a özgü bir olağanüstü yönetim biçimiydi.³⁰

Kararın geleneksel *formula*'sında belirtildiği gibi, üst düzey *magistra*'lara verilen sınırsız askerî yetkiler genel bir nitelik taşırdı: Devleti savunmak ya da devletin zarar görmesini önlemek. Senato kararında bu amacın hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği ya da olağanüstü yönetimin ilân edilmesine neden olan halk düşmanlarının kimliği özel olarak belirtilmezdi.³¹ İç karışıklığı ortadan kaldırmak için kullanılacak yöntemler, tamamen konsüllerin takdirine bırakılırdı. Halk düşmanlarının kimliği ise konsüllerin senato kararına dayanarak çıkardığı bir beyanname (*edictum*) ayrıca gösterilirdi. Örneğin; MÖ 121'de konsül Opimius, senato kararından sonra bir beyanname yayınlarak, Caius Gracchus ve arkadaşlarını halk düşmanı ilân etmiştir (*hostis declaratio*).³² İlk kez MÖ 87 yılında, olağanüstü yönetim ilân eden senato kararında belirli kişiler (Marius, babası ve on kişi daha) halk düşmanları olarak saptanmıştır.³³ Hatta senato kararıyla, koşula bağlı olarak birtakım kişiler halk düşmanı ilân edilebilirdi. Örneğin; iç savaş sırasında

30 Bu kurum, askerî niteliği gereği, günümüz sıkıyönetimi ile benzerlik taşımaktadır. Nitekim öğretilerde doğrudan sıkıyönetim olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Mommsen, II.1, s. 373; Evan Taylor Sage. "The Senatus Consultum Ultimum", *The Classical Weekly*, C. 13, S. 24, Nisan 1920, s. 186. Kuşkusuz Roma'ya özgü bu yönetim biçimi ile modern hukuk sistemlerindeki sıkıyönetim gibi olağanüstü yönetim biçimleri arasında tam bir paralellik söz konusu değildir. Örneğin; modern sıkıyönetimde kolluk yetkilerinin askerî makamlara geçmesi söz konusudur. Oysa Eski Roma'da askerî makam-sivil makam ayrımı, Eski Çağ'da günümüzde olduğu kadar keskin değildir. Ordulara komuta etme yetkisine sahip *magistra*'lar doğrudan halk tarafından seçilen devlet adamlarıydı. Nitekim öğretilerde *senatus consultum ultimum*'un genel bir olağanüstü yönetim ilânı; genellikle nihai senato kararının ardından alınan, vatandaşların silah altına alındığı *tumultus* kararının ise sıkıyönetim ilânı olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Bonner, s. 148. Ancak *tumultus*'un eli silah tutan her vatandaşın askere alınması ve askerlik muafiyetlerinin askıya alınmasından ibaret olduğu da savunulmuştur. Bkz. Mommsen, VII.3, s. 479. Bu nedenle *senatus consultum ultimum*'u sıkıyönetim, *tumultus*'u seferberlik ile bağdaştırmak isabetli olacaktır. *Tumultus* için bkz. dipnot 85.

31 Mommsen, VII.3, s. 476.

32 Plutarkhos, Caius Gracchus, 17.3. Konsül Opimius, Gracchus ve yandaşlarıyla çarpışmadan önce, Caius ya da Fulvius'un başını getirecek olana ağırlığınca altın vaat eder.

33 Titus Livius, Periochae, 77; Valerius Maximus, Factorum ac dictorum memorabilium, I.5.5; Plutarkhos, Sylla, 10.

belirli bir tarihe kadar isyancıların ordusundan ayrılmayanların, halk düşmanı sayılacağına ilişkin bir senato kararı çıkarılmıştır.³⁴ Yine Senato, Catilina'nın katlinde parmağı olan herhangi birine suçlama yöneltecek herkesin halk düşmanı ilân edileceğine ilişkin bir karar almıştır.³⁵

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen, nihai senato kararını anayasanın sağladığı birtakım güvencelerin geçici olarak askıya alındığı bir olağanüstü yönetim biçimi olarak tanımlayan klasik görüş tartışmaya açılmıştır. Hugh Last'a³⁶ göre *senatus consultum ultimum*, hukuken herhangi bir bağlayıcılığı olmayan, devleti kurtarmak için konsüllere yönelik tavsiye niteliğinde bir karardır: "Karar hukuken hiçbir hüküm doğurmazdı: kararın, anayasayı değiştirmek ya da askıya almak bakımından hiçbir anlamı yoktu. Senatörler tarafından kabulünden sonra bile, bir vatandaş yargılama ve halka başvuru olmaksızın ölümüne mahkûm etmek, eskiden olduğu gibi *provocatio* yasalarına aykırıydı."³⁷ Bir başka deyişle, nihai senato kararı, konsüllerin sahip olduğu yetki ve sorumluluk konularında herhangi bir değişiklik yapmayan, yalnızca konsüllerin Senato'nun siyasî desteğini aldığı gösteren bir danışma kararıdır.

Ne var ki Eski Çağ yazarlarının tanıklıkları, nihai senato kararını hukuk alanında hiçbir değişiklik yapmayan basit bir danışma kararına indirgeyen bu yaklaşımı çürütmektedir. Değindiğimiz gibi Sallustius kendi deyimiyile "çok ciddi durumlarda" Senato'nun konsüllere olağan anayasal düzende sahip olmadıkları büyük yetkiler verdiğini açıkça ifade eder ve konsüllerin sınırsız askerî yetkilerinin kaynağının senato kararı olduğunu ortaya koyar.³⁸ Plutarkhos ise MÖ 122'de nihai senato kararı üzerine Caius Gracchus ve yandaşlarını öldüren konsül Opimius'un "diktatör yetkilerine sahip ilk konsül" olduğunu yazar.³⁹

Sallustius ve hukukî tespitleri her zaman yerinde olmayan Plutarkhos'un bu açık ifadeleri güvenilir olmayabilir. Ancak hukukçu kişiliğiyle bilinen Cicero'nun kaleminden çıkan metinlerde de bu yazarlarınkıyla benzer bir değerlendirmeye rastlamak mümkündür. Her ne kadar Cicero nihai senato kararının konsüllere sınırsız askerî yetkiler verdiğini açıkça ifade etmese de, eserleri nihai senato kararının önemi hakkında bir ipucu vermektedir. MÖ 63 yılının konsülü Cicero, Catilina'nın devlete yönelik olası komplosuna karşı senatörlere, nihai senato kararı almaları için adeta yalvarır; bu uğurda, edebiyat tarihine Catilina Söylevleri olarak geçen uzun bir söylev verir.⁴⁰ Yalnızca tavsiye niteliğindeki bir karar için bunca çaba sarf edilmiş olması akla uygun değildir. Bonner'in⁴¹ savunduğu gibi, bu davranış biçimini, Senato'nun siyasî desteği olmaksızın

34 Sallustius, *Historiarum Fragmenta*, IV.52.

35 Cassius Dio, *Historiae Romanae*, XXXVII.42.

36 Hugh Last, "Caius Gracchus", **The Cambridge Ancient History IX: The Last Age of the Roman Republic**, 1. Basım, Cambridge, 1932, s. 84 vd. Benzer bir görüş için bkz. Gregory K. Golden, **Crisis Management during the Roman Republic: The Role of Political Institutions in Emergencies**, Cambridge University Press, 2013, s. 104-149.

37 Last, s. 84.

38 *Bellum Catilinae*, XXIX.

39 Caius Gracchus, 18.

40 *In Catilinam*, IV.6.

41 Bonner, s. 148.

girişeceği bir eylemin olası sonuçlarından çekinen Cicero'nun temkinli mizacıyla açıklamak tatmin edici değildir.

Mitchell'in⁴² ortaya attığı bir diğer görüşe göre, nihai senato kararı, mevcut tehdidin bertaraf edilmesi bakımından o denli önemlidir ki karar üzerine meydana gelen hukukî durumda; yetki konsüllere değil, bütünüyle Senato'ya aittir. Konsüller ve diğer *magistra*'lar, yalnızca Senato'nun devleti korumak için almış olduğu önlemleri uygulamak; onun iradesine uygun işlemleri yerine getirmekle görevlidir. Senato karar organı ("deliberative body"), konsüllük ise yürütme organıdır ("executive body"): "Özetleyecek olursak, Cicero *senatus consultum ultimum*'un, tehlikeli iç buhranlarda devletin egemenlik yetkisinin geçici olarak Senato tarafından üstlenildiği bir olağanüstü yönetim biçimi olduğunu savunmuştur".⁴³ Dolayısıyla senato kararı üzerine ortaya çıkan durum, anayasayı geçici olarak askıya alınarak, Senato'nun tüm yetkileri elinde topladığı bir tür olağanüstü yönetimdir.

Olağanüstü durumlarda bütün egemenlik yetkisinin Senato'ya ait olduğu yönündeki düşünceye, Cicero'nun şu metninde geçen "*summum imperium*" ve "*summum consilium*" ifadeleri kanıt olarak gösterilmiştir:

Cicero, *Pro Rabirio Perduellionis Reo*, 1:

*Quam ob rem si est boni consulis, cum cuncta auxilia rei publicae labefactari conuelliue uideat, ferre opem patriae, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare ciuium fidem, suam salutem posteriorem salute communi ducere, est etiam bonorum et fortium ciuium, quales uos omnibus rei publicae temporibus exstitistis, intercludere omnis seditionum uias, munire praesidia rei publicae, **summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium** putare; ea qui secutus sit, laude potius et honore quam poena et supplicio dignum iudicare.*

Makamına layık bir konsül, Devletin üzerinde kurulu olduğu temellerin kazıldığını ve söküldüğünü gördüğünde, vatani korumalı, herkesin selameti ve serveti için savaşmalı, vatandaşların güvenini kazanmalı, herkesin selametini kendi selametinin önüne koymalıdır; buna karşın ayaklanmaya giden her yolu kapamak, devletin surlarını güçlendirmek, tüm *imperium*'un konsüllere ait olduğuna ve tüm *consilium*'un Senato'da barındığına inanmak ve son olarak bu tür özlü sözlere itaat eden insanları ceza ve işkenceyi değil, saygıyı ve onuru hak eden insanlar olarak görmek, devlet her tehlikeye düştüğünde yaptıkları gibi, iyi ve cesur vatandaşların ödevidir.

42 Thomas Noel Mitchell. "Cicero and the Senatus 'consultum ultimum'", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 20, S. 1, 1971, s. 54

43 Mitchell, s. 55.

Sözcük anlamı “danışma, tavsiye, öğüt” olan *consilium*, hukukî kavram olarak senato kararları için kullanılırdı. Nitekim Senato'nun yasa hükmünde olmayan danışma kararları bakımından kullanılan “*senatus consultum*” deymi, “senatonun tasviyesi” anlamına gelirdi. *Imperium*'un konsüllere, *consilium*'un senatörlere ait olduğunu yazan Sallustius'tan, olağanüstü durumlarda bütün egemenliğin Senato'ya geçtiği ve bu kurulun karar organı olduğu sonucunu çıkarmak oldukça abartılıdır. Sallustius bu ifadeyle, tüm yetkinin konsüllerde olduğunu, fakat bu yetkilerin konsüllere Senato tarafından verildiğini kasteder.

V. Anayasal Konumu

Nihai senato kararının hukukî niteliğine ilişkin tartışma, bu kararın anayasal konumuyla doğrudan ilgilidir. Kararın hukukî niteliğine dair farklı teoriler, yazarların kararın anayasaya uygunluğu konusundaki görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Nihai senato kararının hukuken bağlayıcılığı bulunmayan bir danışma kararı olduğu yönündeki teori, anayasanın vatandaşlara sağladığı temel güvence olan *provocatio* hakkının, Senato tarafından hiçbir şekilde sınırlanamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Buna karşın kararın konsülleri sınırsız askerî yetkilerle donattığı görüşü, olağanüstü tehditler halinde Senato'nun *provocatio* hakkını askıya alan kararın anayasaya uygun olduğu kabulünden yola çıkmaktadır. Bu nedenle nihai senato kararının anayasal konumu ile hukukî niteliği birlikte düşünülmelidir.

Roma hukukuna göre, düşmana sığınan, onun tarafına geçen ya da ülkesine karşı silahlanan Romalının vatandaşlık hakkı sona ermez; anayasal güvencelerden yararlanmaya devam ederdi.⁴⁴ MÖ 271'de *tribunus plebis* makamında bulunan M. Fluvius Flaccus, Rhegium (ῥηγιον) kentini savunmak için görevlendirilen ve yarı vatandaş statüsündeki Campani halkının, kenti işgal edip yerlileri kılıçtan geçirmesi üzerine ihanetten dolayı Roma'da infaz edilmesine, bu kişilerin *provocatio* hakkı bulunduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.⁴⁵ Yarı vatandaşların *provocatio* hakkı bulunmazdı.⁴⁶ Ancak *tribunus plebis*'in yarı vatandaşlar için dahi böyle bir girişimde bulunmuş olması, ülkesine ihanet eden vatandaşların *provocatio* hakkına sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁷

Senatus consultum ultimum'un ilk kez çıkarıldığı MÖ II. yüzyıldan önceki dönemde, her Romalının vatandaşlık hakkının sağladığı güvencelere sahip olduğu düşüncesi zemin kaybetmeye başlamıştır. Şehirde yangın çıkaran kundakçının, suç nedeniyle vatandaşlık hakkını yitirip devlet düşmanı haline geldiği, herkesin onu her türlü yöntemle etkisiz hale getirme hakkı bulunduğu kabul edilmiştir.⁴⁸ Ancak, yasal savunma (meşru müdafaa) hakkına dayanan bu kural, MÖ II. yüzyıla kadar, her zaman ikincil meselelerde söz konusu olmuştur. Mommsen'in savunduğu üzere⁴⁹, muhtemelen zehirleme, çete faaliyeti ve cinayetlere karışan kişilerin de vatandaşlık hakkı

44 Mommsen, VII.3, s. 472.

45 Valerius Maximus, II.7.15; Titus Livius, Periochae, 12.

46 Mommsen, VII.3, s. 472.

47 Mommsen, VI.2, s. 190 n^o4.

48 Bkz. Caesar, Bellum Civile, I.5.

49 Mommsen, VII.3, s. 472.

ortadan kalkardı. Ancak bu dönemde, politik bir nedenle vatandaşlık hakkının kaldırılıp, bir kimsenin “halk düşmanı” (*hostis publicus*) ilân edilmesine rastlanmamaktadır.

Belirttiğimiz gibi, MÖ II. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen büyük toplumsal krize bağlı olarak *Optimates-Populares* mücadelesi şiddetlenip, kitlesel halk seferberlikleri meydana geldiğinde, o zamana dek yalnızca politik olmayan meselelerde başvurulmuş bu uygulama, toplumsal ve politik olayların bastırılması için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece *senatus consultum ultimum* çıkararak, siyasî rakiplerin halk düşmanı ilân edilmesinin önü açılmıştır.

Siyasî rakipleri vatandaşlıktan çıkaran nihai senato kararı kuşkusuz anayasaya, vatandaşların *provocatio* hakkını güçlendiren MÖ 122 tarihli *lex Sempronia de capite civis Romani*'ye aykırıydı.⁵⁰ Senato'ya böyle bir karar alma yetkisi veren hiçbir hukukî kaynak mevcut değildi. Vatana ihanet, komploculuk ve zehirleme gibi kamuya karşı suç işlediği düşünülen vatandaşlar hakkındaki kovuşturmayı Senato yürütürdü.⁵¹ Hatta Senato sahip olduğu yetkileri bir *magistra*'ya devredebilirdi; ancak böyle bir yetki, *provocatio* hakkı başta olmak üzere vatandaşların özgürlüğüne ilişkin maddî anlamda anayasal hüküm teşkil eden bir yasa (*lex Sempronia*) değiştirecek şekilde devredilemezdi.⁵² Öte yandan Senato'nun bir devlete savaş ilân etme yetkisi yoktu; bu yetki yasama erkine yani halk meclislerine aitti.⁵³ Savaş ilân etme yetkisine sahip olmayan bir organın, bireyin vatandaşlık hakkını elinden alıp onu düşman ilân etmesi düşünülemezdi.

Nitekim MÖ 133 yılının konsülü ve ünlü hukukçu P. Mucius Scaevola, Tiberius Gracchus ve onun yoldaşlarının ortadan kaldırmasını isteyen Senato'ya, “şiddeti teşvik etmeyeceğini, usule uygun yargılama olmaksızın hiçbir vatandaşın canına kıymayacağını” bildirerek, bu isteğin anayasaya aykırılığını ileri sürmüştür.⁵⁴ Benzer şekilde, muhalefet partisi *Populares* de Senato'nun kararının anayasaya aykırı olduğunu ifade etmiştir. Tiberius Gracchus ve onun yoldaşlarının katlinden sonra halkçı muhalefetin liderliğine yükselen Caius Gracchus, bir daha kimse ağabeyinin akıbetini paylaşmasın diye, *provocatio* hakkını güçlendiren iki yasa (*leges Semproniae*) önerisinde bulunmuştur. Birincisi, halk tarafından görevden alınan bir *magistra*'nın bir daha benzer bir göreve seçilememesine; ikincisi ise bir vatandaşın yargılamaksızın vatandaşlıktan çıkararak *magistra*'nın yargılanması için halk mahkemelerinin kurulmasına ilişkindir.⁵⁵ Ancak bu girişimden sonuç elde edilememiştir. MÖ 121'de bu kez Caius Gracchus ve arkadaşları, nihai senato kararının hedefi olmuşlardır. Senato aristokrasisinin ayrıcalıklarını elinden alan bir dizi yasa çıkaran Gracchus, üç bin yandaşıyla beraber katledilmiş, başı kesilerek Senato'ya götürülmüştür.⁵⁶

50 Abbott, s. 241; Richard Wellington Husband. “The Prosecution of Catiline's Associates”, *The Classical Journal*, C. 9, S. 1, Ekim 1913, s. 23; Taylor, s. 326.

51 Polybius, *Historiae*, VI.13.

52 Willems, II, s. 256.

53 Willems, II, s. 257.

54 Bkz. Plutarkhos, Tiberius Gracchus, 18; Appianus, *Bellum Civile*, I.16.

55 Bkz. Plutarkhos, Caius Gracchus, 4. Halk mahkemelerinin kurulmasını öngören ikinci öneri yasalaşmamıştır.

56 Bkz. Plutarkhos, Caius Gracchus, 18; Appianus, *Bellum Civile*, I.26.

Gracchus kardeşlerin ardından, *senatus consultum ultimum*'a karşı yapılan hiçbir hukukî itiraz sonuç vermemiştir. MÖ 121'de Caius Gracchus'u katleden konsül Opimius, görevinden ayrıldıktan sonra yargılanmış ve beraat etmiştir.⁵⁷ MÖ Saturninus'un katline karışan Rabirius hakkında ihanet suçlamasında bulunulmuş; ancak halk meclisleri cezayı onayamadan süreç sona ermiştir.⁵⁸ Uygulama devam etmiş ve MÖ 133-49 döneminde en az yedi kez olağanüstü yönetim ilân edilmiştir. İlerleyen zamanlarda Senatóda güç elde eden *Populares*, bu kurumu kendi menfaatine kullanmayı ihmal etmemiştir. Halkçı general ve devlet adamı Marius'un ölümünden sonra, MÖ 83 yılında aristokratik karşıdevrimin önderi Sylla halk düşmanı ilan edilmiş ve konsüller Norbanus ve Scipio, beş yüz bin kişilik bir orduyla Sylla'nın üzerine yürümüşlerdir.⁵⁹ Böylece nihai senato kararı ile olağanüstü yönetim ilanı, olağanüstü iç karışıklıklarda başvuru anayasal bir teamül haline gelmiştir.⁶⁰ Eski Roma'da anayasa sabit ve değişmez değildir; tam aksine ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirilen ve geliştirilen bir hukuk kaynağıdır.⁶¹ Nitekim Caesar, Catilina'ya karşı ve daha sonra kendisine karşı nihai senato kararı çıkarıldığında, Senató'nun bu yetkisinin anayasaya uygunluğuna değil, yalnızca kararın yerindelğine itiraz etmiştir.⁶²

Başlangıçta anayasaya aykırı olduğuna kuşku bulunmayan bu kurumun zaman içinde anayasal bir teamül haline gelmesinde iki etken önemli rol oynamıştır. İlk olarak, rejimi tehdit eden olaylar karşısında olağanüstü yönetim ilânı alışılmış bir uygulamaya dönüşmüştür. Roma'nın derin ekonomik ve toplumsal çelişkilerinin yarattığı krizler dizisi, bu uygulamaya süreklilik kazandırmıştır. İkincisi ve belki de en önemlisi, belirttiğimiz gibi, aristokrasi ve muhalif siyasi hareket dahil olmak üzere toplumda *senatus consultum ultimum*'un kriz anlarında başvurulması gereken bir kurum olduğu düşüncesi taban bulmuştur. Bu ortak inancın en büyük nedeni, içinde yaşadığı toplum içinde kişisel güvenliği ve yaşamı güvence altına alınan bireyin, toplumsal düzen ve devletin yok olması üzerine bu güvencenin sona ereceğine yönelik endişesidir. Bu bakış açısı, daha büyük ve bir bakıma kutsallık atfedilen bir yapının çıkarlarını bireysel çıkarlardan daha üstün tutma eğilimi yaratmıştır.

Hukukî zeminde ise bu kurum; mücbir sebep (*vis maior*), zorunluluk (*necessitas*) ve yasal savunma kavramlarına dayandırılarak meşrulaştırılmıştır.⁶³ Romalıların düşüncesine göre devletin güvenliği tehdit eden bir mücbir sebebin varlığı halinde, bu tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik bütün girişimler meşru ve hukuka uygundur. Nitekim MÖ 100 yılında *tribunus plebis* L. Appuleius Saturninus'un katline karışan Caius Rabirius'u savunan Cicero, onun nihai senato kararı üzerine, devleti korumak için hareket ettiğini belirtir (*summum auxilium maiestatis atque*

57 Cicero, Brutus, 128.

58 Valerius Maximus, XXXVII.26.

59 Appianus, Bellum Civile, I.9.82.

60 Mommsen, VII.3, s. 474.

61 Andrew Lintott. **The Constitution of the Roman Republic**, Oxford, 1999, s. 7.

62 Caesar, Bellum Civile, I.7; Sallustius, Historiae, 51.43. Catilina Olayı sırasında Caesar, nihai senato kararının alınmasını itiraz etmez; yalnızca ölüm cezasının uygulanmamasını, komploya karışanların tüm mallarına el koyulmasını ve tutuklanmasını ister.

63 Mommsen, II.1, s. 372-373.

imperi).⁶⁴ Devletin güvenliği için alınacak herhangi bir önlemin normatif hukuka (*lex Sempronia*) aykırı olması da bu gerçeği değiştiremezdi. Yine Cicero her vatandaşın *provocatio* hakkına sahip olduğunu kabul ettikten sonra, anayasanın açıkça ihlal edilmesini şu şekilde açıklar: *At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de ciuibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum ciuem esse nullo modo posse*⁶⁵ (Caesar'a gelince, Sempronia yasasının Roma vatandaşlarının yararına çıkarıldığını anlıyor; ancak devlete düşmanlık eden bir kimse hiçbir şekilde vatandaş değildir). Benzer şekilde MÖ 133'te, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle, Tiberius Gracchus'a yönelik senato kararına uymayacağını açıklayan konsül P. Mucius Scaevola'ya, önde gelen aristokratlardan Scipio Nasica'nın yanıtı şöyle olmuştur: *quoniam' inquit' consul, dum iuris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corrumpat, egomet me privatus voluntati vestrae ducem offero* (Madem ki konsül yasalara uyararak Devletin yasalarla birlikte yok olmasına neden olacak, ben sıradan bir kişi olarak önderiniz olmak için kendimi öneriyorum).⁶⁶ Görüldüğü gibi, normatif hukukun her zaman toplum ve devletin menfaatine olmayacağı kabul edilmiştir. Bu düşünce tarzını en iyi Cicero ifade etmiştir: *Salus populi suprema lex esto* (Halkın selameti en üstün yasa olmalıdır).⁶⁷

VI. Kararı Uygulayan Kişiler

Senato, iç tehdidi ortadan kaldırma görev ve yetkisini, genellikle o sırada Roma ya da İtalya'da bulunan bütün üst düzey *magistra*'lara verirdi. Nitekim MÖ 49 yılında Rubicon'u geçerek ordusuyla başkent üzerine yürüyen Caesar'a karşı alınan senato kararında; konsül, *praetor*, *tribunus plebis* ve şehrin yakınındaki prokonsüller (*proconsules ad urbem*) görevlendirilmiştir.⁶⁸ Kurumun askerî niteliği gereği, ordulara komuta etme yetkisini içeren *imperium*'a sahip *magistra*'ların görevlendirilmesi doğaldır.

Bu noktada *tribunus plebis*'leri ayrı bir yere koymak gerekir. Hiçbir askerî yetkiye sahip olmayan ve Senato aristokrasisi ile halk kesimleri arasında politik ve hukukî bir denge sağlamak amacıyla görev yapan bu *magistra*'lar, uygulamada askerî süreçten bütünüyle dışlanırlardı.⁶⁹ Nitekim ilk kez *senatus consultum ultimum*, topraksız geniş kitlelerin desteğini alan *tribunus plebis* Tiberius Gracchus'un hayata geçirmeye çalıştığı toprak reformunu önlemek amacıyla çıkarılmıştır. Dolayısıyla, aristokrasi karşısında halkı temsil eden *tribunus plebis* makamı, en azından kurumun başlangıç döneminde, senato kararının bizzat hedef aldığı "iç tehdit" idi.⁷⁰

64 Cicero, Pro Rabirio Perduellionis Reo, II.

65 Cicero, In Catilinam, IV.5.

66 Valerius Maximus, III.2.17. Plutarkhos ise Scipio'nun konsülü, devlete ihanet etmekle suçladığını ve yasaları savunmak isteyenlerin kendisini takip etmesini istediğini aktarır. Bkz. Plutarkhos, Ti. Gracchus, 19-20.

67 Cicero, De Legibus, III.3.8.

68 Caesar, *Bellum Civile*, I.5.

69 Mommsen, VII.3, s. 475.

70 MÖ 133-100 döneminde nihai senato kararıyla halk düşmanı ilân edilen Tiberius Gracchus, Caius Gracchus ve Lucius Appuleius Saturninus *tribunus plebis* makamındaydılar.

Anayasaya sadakat göstermeyerek olağanüstü yönetimin gereğini yapmayan ya da ayaklanmaya katılan *magistra*'ların görevlerini askıya alınır (circumscribere).⁷¹ Örneğin MÖ 63 yılında Catilina'ya karşı olağanüstü yönetim ilân edildiğinde, o sırada *tribunus plebis* makamında bulunan Caesar ve mevkidaşı Metellus Senato tarafından görevden el çektirilmişlerdir.⁷² Caesar bir süre sonra görevine iade edilmiştir.

Kural olarak bütün üst düzey *magistra*'ların görevlendirilmesi, nihai senato kararının, Roma devlet yapısında *magistra*'lar arasındaki hiyerarşik düzeni askıya aldığı anlamına gelmemektedir. Devlet hiyerarşisinin en tepesindeki konsüller, devlet güvenliğine yönelik iç tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla, görevli diğer *magistra*'lara önderlik ederlerdi. Bütün *magistra*'lar, konsüllerin emir ve talimatlarıyla bağlı olup; onun koordinasyonu ve denetiminde hareket ederlerdi. Konsüllerin halk ayaklanmasının bastırılmasındaki rolü o denli önemliydi ki, Romanist gelenekte Senato'nun yalnızca konsülleri görevlendirdiği dahi hatalı biçimde ifade edilmiştir. Bu yanlış bir tarihsel kaynaktan ileri gelmektedir. Catilina Komplosu (MÖ 63) olarak tarihe geçen olaylar dizisini aktaran Romalı yazar ve tarihçi Sallustius, Senato'nun yalnızca konsülleri açıkça görevlendirdiğini yazar.⁷³ Ancak Mommsen'in belirttiği gibi⁷⁴, *praetor* ve prokonsüllerin süreçte etkin rol oynaması, bu *magistra*'ların da Senato tarafından görevlendirildiğini göstermektedir.⁷⁵

Olağanüstü yönetimde konsüllerin belirleyici rolü, konsüllerden birinin Roma'da bulunması ya da görevde yalnızca bir konsülün bulunması varsayımında, diktatörün rolü ile oldukça benzerdir.⁷⁶ Böyle bir varsayımda konsül, tıpkı diktatör gibi, sınırsız yetkilere sahip bir tek adam konumundadır. Belirttiğimiz gibi Yunan yazar Plutarkhos, Caius Gracchus ve yandaşlarını yargılamaksızın öldürten Opimius'un, "diktatör yetkilerine sahip olan ilk konsül" olduğunu yazar.⁷⁷ Diğer *magistra*'lar ise konsüle bağlı olarak çalışırlardı.

Belirttiğimiz gibi, *senatus consultum ultimum*, konsüller başta olmak üzere yalnızca üst düzey *magistra*'ları sınırsız askerî yetkilerle donatırdı. Ancak devlete yönelik bir saldırının söz konusu olduğu bir mücbir sebep durumunda, her vatandaş topluma yönelik saldırıya karşı kişisel güç kullanma hakkına sahipti.⁷⁸ Böyle bir saldırıya karşı bireysel güç kullanımının hukuka uygun olması, her vatandaş ve toplumun hukuka aykırı bir saldırı karşısında kendisini savunmasının doğal olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle bu hakkın hukukî dayanağı yasal savunma ya da meşru müdafaa kurumudur. Dolayısıyla, her ne kadar senato kararında vatandaşlar görevlendirilmemiş olsa da, herkes devlete yönelik tehdidi ortadan kaldırmak için

71 Willems, II, s. 254.

72 Suetonius, Caesar, 16; Cassius Dio, *Historiae Romanae*, XXXVII.43.

73 Bkz. Sallustius, *Bellum Catilinae*, 29: *senatus decrevit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet*. Cicero ve Cassius Dio da benzer bir tablo çizerler. Bkz. Cicero, *Philippicae*, VIII.14; Cassius Dio, *Historiae Romanae*, XXXVII.48.

74 Mommsen, VII.3, s. 475 n°3.

75 Bkz. Sallustius, *Bellum Catilinae*, 42.

76 Mommsen, VII.3, s. 476.

77 Plutarkhos, Caius Gracchus, 18.

78 Mommsen, VII.3, s. 470.

güç kullanabilirdi. Bu doğrultuda başkasına zarar veren bir fiil, hukuka aykırı kabul edilmez; zarar verenin sorumluluğu söz konusu olmazdı.

VII. Sonuçları, Tumultus ve Iustitium ile İlişkisi

Nihai senato kararının en önemli sonucu, belirttiğimiz gibi, kararda ya da daha sonra *magistra*'lar tarafından çıkarılacak bir beyannameye gösterilen kişilerin vatandaşlık haklarının ellerinden alınmasıdır. Böylece söz konusu kişiler, *provocatio* hakkı başta olmak üzere anayasal güvencelerini yitirirler; Roma devletinin “düşmanı” (*hostis*) olarak nitelendirirlerdi. Savaş hukukuna tâbi kılınan bu kişileri yakalamak ve öldürmek gerek üst düzey *magistra*'ların gerek her vatandaşın hak ve ödeviydi.⁷⁹ Bu bakımdan nihai senato kararı, askerî yetkinin Roma sınırları içinde kullanılmasına olanak veren bir olağanüstü yönetim ilânıydı.

Dolayısıyla *magistra*'ların vatandaşlara yaptırım uygulama yetkisi anlamına gelen *coercitio*, iç karışıklık ortadan kalkana dek sınırsızdı. Bir başka deyişle *magistra*, söz konusu kişiler hakkında öldürme dahil olmak üzere uygun gördüğü her türlü cezayı vermekte özgürdü. Galya'nın yönetiminden alınmasını talep ettiği için sürgün ettiği eski konsül Marcellus'u bağışlayan Caesar'a seslenen Cicero, onun merhametini överken, savaş hukukunun ölüm dahil her türlü cezayı içerdiğini belirtir: *Nam cum ipsius victoriae condicione omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus* (Zaferin yasalarına göre hepimiz can vermeliydik; merhametiniz sayesinde canımız bağışlandı).⁸⁰

Olağan anayasal düzende, hakkında usule uygun bir yargı kararı olmaksızın bir vatandaşın öldürülmesi suç teşkil eder; böyle bir eylemde bulunan *magistra*'ların görev sürelerinin bitiminde halk meclisleri karşısında cezaî sorumluluğu söz konusu olurdu. Anayasal teamül haline geldikten sonra, nihai senato kararı, yargı kararı olmaksızın devleti tehdit eden vatandaşların ortadan kaldırılmasını hukuka uygun hale getiren bir karar olmuştur. Böylece söz konusu kişilerin sorumluluğuna gitmek mümkün olmazdı. Nitekim ilk nihai senato kararı, *tribunus plebis* makamında bulunan halkçı lider Tiberius Gracchus'un aristokrasinin önde gelenlerinden senatör Cornelius Scipio Nasica ve arkadaşları tarafından katledilmesinin ardından, ilgili kişilerin yargılanmasını önüne geçmek amacıyla çıkarılmıştır.⁸¹

İç tehdidin ortadan kaldırılması amacıyla, *senatus consultum ultimum* ile aynı anda ya da onun sonrasında birtakım ek kararlar da alınır.⁸² Olağanüstü yönetime bağlı olarak alınan bu kararlar, seferberlik (*tumultus*) ve kamu işlerinin askıya alınması (*iustitium*) kararlarıydı. Gracchus kardeşlerden sonraki dönemde bu kararlar, yalnızca söz konusu tehdidin bir Roma

79 Mommsen, VII.3, s. 477.

80 Cicero, Pro Marcello, IV.12.

81 Valerius Maximus, IV.7.1.

82 Willems, II, s. 247.

vatandaşının herhangi bir ordunun başında olması ve devlet düşmanı (*hostis rei publicae*) ilân edilmesi halinde alınmıştır.⁸³

Devlete yönelik askerî bir tehdit halinde nihai senato kararının ardından, *tumultus*⁸⁴ kararı alınır; devlet düşmanlarını ortadan kaldırmak amacıyla halk silahlanmaya çağırılırdı (*populum Romanum ad arma vocare*). Bu kararı, Romada bulunanlar arasındaki hiyerarşik önceliğe göre belirlenen üst düzey *magistra*'lardan biri uygulardı. Karar üzerine askerlikten muafiyetler ikinci bir karara dek askıya alınır, teçhizatını karşılayamadığı için askerliğe elverişli olmayan mülksüz kesimler (*proletarii*) devlet bütçesinden silahlandırılarak askere alınır, bütün askerî izinler iptal edilirdi.⁸⁵ Vatandaşlar, olağan günlük giysileri olan *toga* yerine, *sagum* denilen askerî üniformalarıyla sokağa çıkarlardı. Buna *sagum sumere* ya da *saga sumere* (*sagum*⁸⁶ giymek) denirdi.⁸⁷

Seferberliğe bağlı olarak⁸⁸, yargı faaliyeti başta olmak üzere devletin olağan işleyişi ve özel işler iç tehdit ortadan kalkana dek askıya alınırdı. Kamu yaşamının askıya alınmasını ifade eden bu hâle *iustitium* denirdi.⁸⁹ *Iustitium* kavramı, *ius* (hukuk) ve *sistere* (durmak) sözcüklerinin bileşiminden meydana gelmiştir. *Iustitium*'un amacı, devleti tehdit eden tehlikeyi bertaraf etmek için ilân edilen seferberliği kolaylaştırmaktır.⁹⁰

83 Abbott, s. 240; Willems, II, s. 246.

84 Sözcük anlamı "ayaklanma, karışıklık, düzensizlik" olan *tumultus*, savaş hâli dışındaki silahlı tehditler ve olağanüstü yönetimin ilânına neden olan olay anlamında kullanılırdı. Bkz. Alfred Ernout ve Alfred Meillet. **Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine: Histoire des Mots**, Paris, 2001, s. 707. Cicero'nun yazdığı gibi, hukukî kavram olarak, vatandaşların silah altına alındığı seferberlik hâli anlamında kullanılırdı: *potest enim esse bellum, ut tumultus non sit, tumultus esse sine bello non potest* (*tumultus* olmadan savaş olabilir; ama savaş olmadan *tumultus* olamaz). Bkz. Cicero, *Philippicae*, VIII.1.2. Her savaşta mutlaka seferberlik ilân edilmez; ancak seferberlik mutlaka iç ya da dış savaşa yönelik ilan edilirdi. Ancak öğretilerde *tumultus*, hatalı biçimde sıkıyönetime benzetilmiştir. Bkz. Ayrıntılı bilgi için bu çalışmada bkz. dipnot 19.

85 Titus Livius, *Periochae*, LXI; Cicero, *De Oratore*, II.30.130; *Philippicae*, VIII.1.2; Caesar, *Bellum Civile*, I.7.

86 *Sagum* (*toga* sözcüğünden yola çıkarak *saga* da denir), Galya kökenli, omuzlardan sırta kadar uzanan ham yünden yapılmış bir pelerindir. Sivil kıyafet olan *toga*'ya karşıt olarak, askerî kıyafet anlamında kullanılırdı. *Toga* barışı, *saga* ise savaşı temsil ederdi. Bkz. Charles Victor Daremberg ve Edmond Saglio. **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines**, IV², Paris, 1873, s. 1008; William Smith. **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Londra, 1875, s. 1002.

87 Titus Livius, *Periochae*, LXXII; Cicero, *Philippicae*, V.12.

88 Titus Livius başta olmak üzere kaynaklarda *tumultus* ve *iustitium* kavramları birbirleriyle doğrudan bağlantılı ele alınmıştır. *Iustitium*, *tumultus*'un bir sonucu olarak ifade edilmiştir. Genellikle her iki karar aynı anda alınır.

89 Öğretilerde *iustitium*'a ilişkin iki farklı teori ileri sürülmüştür. İlk olarak, *tumultus* ilânı üzerine savaş hazırlıklarını kolaylaştırmak amacıyla, yargı faaliyeti başta olmak üzere askerî işler dışında kalan her türlü devletin olağan işleyişinin askıya alınmasına ilişkin geçici bir önlem olduğu savunulmuştur. Bkz. Emil Middell. **De iustitio deque aliis quibusdam iuris publici Romani notionibus**, Mindae, 1887. İkincisi, hukuk düzeninin askıya alındığı ve *magistra*'lara sınırsız yetkilerin verildiği, başı başına bir olağanüstü yönetim ilânı olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Adolph Nissen. **Das Iustitium: Eine Studie aus der römischen Rechtsgeschichte**, Leipzig, 1887. Nissen'in bu görüşü Eşref Küçük ve Abdurrahman Saygılı. "Roma Hukukunda İstisna Halinin Paradigmatik Biçimi Iustitium Kurumu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 2, 2014, s. 259-282. İmparatorluk döneminde bu kavram, imparatorların ölümünün ardından ilan edilen "ulusal yas" (*luctus publicus*) anlamına kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. William Seston. "Les Chevaliers romains et le 'iustitium' de Germanicus", **Revue historique de droit français et étranger** (1922-), Dördüncü seri, C. 29, 1952, s. 159-177.

90 Willems, II, s. 244.

Yargı faaliyetinin durduğu bu dönemde, *magistra*'nın vatandaşlığı elinden alınan bir kimse hakkında vermiş olduğu ceza kararı, herhangi bir başvuru yolu bulunmadığından kesindi.⁹¹ Bu nedenle ceza derhal infaz edilebilirdi.

VIII. İlk İmparatorluk Döneminde *Senatus Consultum Ultimum*

Senatus consultum ultimum'un ilân edilmesine neden olan politik ve toplumsal ortamın ortadan kalkması, kurumun kullanım alanının değişmesine neden olmuştur. MÖ I. yüzyılın sonunda ordunun desteğiyle, dış düşmanlara boyun eğdiren bir fatih olarak iktidarı ele geçiren Caesar'ın varisi Octavianus, zor yoluyla elde ettiği iktidarını, muhafazakâr aristokrasiyi yenilgiye uğratmak için kullanmamış; tam aksine egemen sınıfı yeniden birleştirmiştir. Cumhuriyet kurumlarını hukuken muhafaza etmiş ve Senato'nun yetkilerini iade etmiş olmasına rağmen, iktidarda kaldığı süreçte farklı makam ve unvanlarla gücü fiilen elinde tutmuştur. İç savaş zaferiyle elde ettiği itibar, Caesar'ın varisi olması nedeniyle halkçı gelenekten geliyor olması ve orduya dayanarak çizmiş olduğu kriz içindeki Roma'ya istikrar kazandırabilecek yegâne güçlü lider imajı, Octavianus'un halkın desteğini almasına yol açmıştır. Böylelikle tek adam haline gelen ve kutsala yakın bir anlama gelen "Augustus" unvanını alan Octavianus, düzeni sağlamış ve halk ayaklanmaları çağını kapatmıştır.

İlk İmparatorluk (*Principatus*) döneminde *senatus consultum ultimum*'un hukukî rejimi, şart ve sonuçları değişmemiştir.⁹² Ancak olağanüstü yönetimin ilanında önemli rol oynayan Senato'nun bu dönemde politik ağırlığının azalması ve *princeps*'in⁹³ ("birinci yurttaş") gölgesinde kalması sonucunda, nihai senato kararının kullanım şekli ve alanı, Cumhuriyet Dönemi'ne göre farklılaşmıştır. Bu dönemde *senatus consultum ultimum*, genellikle iki hâlde ilân edilirdi.

Birincisi, senato kararıyla *imperium*'u elinden alınarak devrilen imparator "halk düşmanı" ilân edilirdi.⁹⁴ İmparatorun devrilmesine yol açan hareket hukukî bir dayanağa sahip olurdu. Böylece harekete katılan devlet görevlileri ve vatandaşların sorumluluğuna gidilemezdi.

İkincisi, imparatorlar siyasî muhaliflerini ortadan kaldırmak amacıyla nihai senato kararından yararlanırlardı. Olağan yargı sürecine kıyasla, senato kararıyla bir muhalifin vatandaşlık hakkından mahrum bırakılarak infazı, çok daha kolay ve hızlı bir yoldu.⁹⁵

91 Mommsen, VII.3, s. 482.

92 Mommsen, VII.3, s. 482.

93 İmparatorluk döneminde imparatorlar için kullanılan *princeps* ("birinci") kavramı, Cumhuriyet döneminde de var olan ve *cursus honorum*'un dışında kalan bir makam olan *princeps senatus*'tan gelir. *Princeps senatus* ise *censor* tarafından seçilen, senatörler arasında önceliğe sahip olan kişidir.

94 *Magistra*'ların önde geleni ve en geniş yetkilere sahip olan *princeps*'in sahip olduğu *imperium*'un kaynağı halkın iradesiydi. Halkın iradesini temsil ettiği kabul edilen Senato, *imparator*'u görevden alabilirdi. Bu bakımdan nihai senato kararı, halk tarafından imparator olarak görevlendirilen bir kimsenin aynı şekilde görevden alınmasına yol açan ve onun *imperium*'unu elinden alan bir idarî karardı. Bu bakımdan büyük Romanist Mommsen, imparatorun görevden alınmasına ilişkin senato kararını, günümüz İdare Hukukunun temel ilkelerinden biri olan "yetkide paralellik" ilkesiyle bağdaştırmıştır. Bkz. Mommsen, II, s. 445.

95 Mommsen, VII.3, s. 482.

Principatus döneminde nihai senato kararı, devlet ve dolayısıyla egemen sınıfın çıkarlarının tehdit edildiği iç karışıklıklarından çok, iktidarı paylaşan odaklar arasındaki güç mücadelelerinde iktidar değişikliğini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemde *senatus consultum ultimium*, toplumsal kriz koşullarında aristokrasinin politik egemenliğini muhafaza etmesi amacıyla ilan edilen bir olağanüstü yönetim biçimi değil, egemen sınıf ve yönetici zümrenin kendi içindeki mücadelelerde politik bir araç niteliği kazanmıştır. Bir başka deyişle, halk ayaklanmaları çağı kapandığında nihai senato kararı, saray ve ordu entrikalarının sonucunda ilan edilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Nihai senato kararı anlamına gelen *senatus consultum ultimium*, Eski Roma'da devleti tehdit eden olağanüstü iç karışıklarda, konsüller başta olmak üzere üst düzey *magistra*'ların tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla sınırsız askerî yetkilerle donatan senato kararıdır.

Her şeyden önce bu karar, olağan yargılama ve halka başvuru süreci söz konusu olmaksızın, vatandaşların halk düşmanı olarak ilan edilip, ölüm cezasına mahkûm edilmesi anlamına gelirdi. Anayasanın vatandaşlara sağladığı bu iki büyük güvenceyi askıya alan bu karar, bir olağanüstü yönetim biçiminin hayata geçirildiğini ilan ederdi. Askerî niteliği, kurumun Eski Çağ'a özgü bir sıkıyönetim olduğuna işaret etmektedir.

Nihai senato kararı ilanı üzerine meydana gelen hukukî durum, Klasik Roma diktatörlüğün devamı niteliğindedir. Tarihsel süreçte halk ayaklanmalarına karşı devletin ve aristokrasinin başvurduğu asıl hukukî kurum, diktatörlük olmuştur. Ancak sınıf mücadelesi sonucunda, MÖ III. yüzyıldan itibaren itibar ve ayrıcalıklarını yitirmeye başlayan diktatörlük kurumuna bir daha başvurulmamıştır. Böylece olağanüstü iç tehditler sırasında bir zamanlar Senato'nun kararına dayanarak konsüllerden birinin atadığı diktatöre verilen sınırsız askerî yetkiler, bu kez konsüller başta olmak üzere üst düzey *magistra*'lara senato kararıyla verilmeye başlanmıştır.

Nihai senato kararı esasen anayasaya aykırıydı; zira Senato'ya bir vatandaşın yargılanma ve halka başvuru haklarını elinden alma yetkisi veren hiçbir hukukî kaynak mevcut değildi. Nitekim tarihsel süreçte, kararın hedefi olan muhalif siyasî hareketin üyeleri defalarca bu kararın anayasaya aykırılığını ileri sürmüşler; hatta böyle bir karara dayanarak bir vatandaşın yargılama ve halka başvuru söz konusu olmaksızın öldüren *magistra*'lar cezai sorumluluğuna gidilmiştir. Olağan anayasal düzenin iç tehdidi etkisizleştirmekte yetersiz kaldığı bu durumlarda, egemen sınıf ve devlet, elinde tuttuğu politik ve ekonomik güç sayesinde anayasaya aykırı bir önleme tarihsel süreçte defalarca başvurmuşlardır. Cicero gibi dönemin önemli hukukçuları, bu anayasaya aykırı kurumu; yasal savunma, mücbir sebep ve zorunluluk ilkelerine dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Daha sonra *Populares* partisinin de kendi çıkarları doğrultusunda başvurduğu nihai senato kararı, herhangi bir pozitif hukuk dayanağı bulunmamasına rağmen, hukuka uygunluğu konusunda tartışma bulunmayan bir anayasal teamül haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbott, Frank Frost. **A History and Description of Roman Political Institutions**, The Athenaeum Press, Boston, 1997.
- Bonner, Robert J. "Emergency Government in Rome and Athens", **The Classical Journal**, C. 18, S. 3, Aralık 1922, s. 144-152.
- Daremberg, Charles Victor ve Edmond Saglio. **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines**, IV², Paris, 1873.
- Eren, Selahattin. "Roma Diktatörlüğü", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 23, S. 2, Aralık 2017, s. 167-220.
- Ernout, Alfred / Alfred Meillet. **Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine: Histoire des Mots**, Paris, 2001.
- Golden, Gregory K. **Crisis Management during the Roman Republic: The Role of Political Institutions in Emergencies**, Cambridge University Press, 2013.
- Husband, Richard Wellington. "The Prosecution of Catiline's Associates", **The Classical Journal**, C. 9, S. 1, Ekim 1913, s. 4-23.
- Küçük, Eşref ve Abdurrahman Saygılı. "Roma Hukukunda İstisna Halinin Paradigmatik Biçimi Iustitium Kurumu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 2, 2014, s. 259-282.
- Last, Hugh. "Caius Gracchus", **The Cambridge Ancient History IX: The Last Age of the Roman Republic**, 1. Basım, Cambridge, 1932, s. 40-101.
- Lintott, Andrew. **The Constitution of the Roman Republic**, Oxford, 1999.
- Middell, Emil. **De iustitio deque aliis quibusdam iuris publici Romani notionibus**, Mindae, 1887.
- Mitchell, Thomas Noel. "Cicero and the Senatus 'consultum ultimum'", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, C. 20, S. 1, 1971, s. 47-61.
- Mommsen, Theodor, **Le droit public romain**, Çev. Paul Frédéric Girard, Paris, 1984.
- Nissen, Adolph. **Das Iustitium: Eine Studie aus der römischen Rechtsgeschichte**, Leipzig, 1887.
- Rossiter, Clinton L. **Constitutional Dictatorship: Crisis Government in the Modern Democracies**, Princeton, 1948.
- Sage, Evan Taylor. "The Senatus Consultum Ultimum", **The Classical Weekly**, C. 13, S. 24, Nisan 1920, s. 185-189.
- Seston, William. "Les Chevaliers romains et le 'iustitium' de Germanicus", **Revue historique de droit français et étranger (1922-)**, Dördüncü seri, C. 29, 1952, s. 159-177.
- Smith, William. **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Londra, 1875.
- Taylor, Thomas Marris. **A Constitutional and Political History of Rome From the Earliest Times to the Reign of Domitian**, Londra, 1910.
- Willems, Pierre. **Le Sénat de la République romaine**, II, Louvain, 1883.
- Wright, Claire. "Going beyond the Roman dictator: a comprehensive approach to emergency rule, with evidence from Latin America", **Democratization**, C. 19, S. 4, Ağustos 2012, s. 713-734.

ANTİK KAYNAKLAR

- Appianus. **Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26**. Çev. Horace White. Loeb Classical Library 4. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Caesar. **Civil War**. Ed. ve Çev. Cynthia Damon. Loeb Classical Library 39. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.

- Cassius Dio. **Roman History, Volume I: Books 1-11.** Çev. Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 32. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Cicero. **On the Republic. On the Laws.** Çev. Clinton W. Keyes. Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- Cicero. **Philippics 1-6.** Ed. ve Çev. D. R. Shackleton Bailey. Göz. Geç. John T. Ramsey, Gesine Manuwald. Loeb Classical Library 189. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.
- Cicero. **Philippics 7-14.** Ed. ve Çev. D. R. Shackleton Bailey. Göz. Geç. John T. Ramsey, Gesine Manuwald. Loeb Classical Library 507. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.
- Cicero. **In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco.** Çev. C. Macdonald. Loeb Classical Library 324. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.
- Cicero. **On the Orator: Books 1-2.** Çev. E. W. Sutton, H. Rackham. Loeb Classical Library 348. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.
- Cicero. **Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro.** Çev. N. H. Watts. Loeb Classical Library 252. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.
- Cicero. **Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo.** Çev. H. Grose Hodge. Loeb Classical Library 198. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.
- Cicero. **Brutus. Orator.** Çev. G. L. Hendrickson, H. M. Hubbell. Loeb Classical Library 342. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939.
- Plutarhkos. **Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flaminius.** Çev. Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 102. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.
- Plutarhkos. **Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla.** Çev. Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 80. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.
- Polybius. **The Histories, Volume I: Books 1-2.** Çev. W. R. Paton. Göz. Geç. F. W. Walbank, Christian Habicht. Loeb Classical Library 128. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.
- Res Gestae Divi Augusti.** Çev. Frederick W. Shipley. Loeb Classical Library 152. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.
- Sallustius. **The War with Catiline. The War with Jugurtha.** Ed. John T. Ramsey. Çev. J. C. Rolfe. Loeb Classical Library 116. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.
- Sallustius. **Fragments of the Histories. Letters to Caesar.** Ed. ve Çev. John T. Ramsey. Loeb Classical Library 522. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Suetonius. **Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula.** Çev. J. C. Rolfe. Giriş K. R. Bradley. Loeb Classical Library 31. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Titus Livius. **History of Rome, Volume II: Books 3-4.** Çev. B. O. Foster. Loeb Classical Library 133. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1922.
- Titus Livius. **History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index.** Çev. Alfred C. Schlesinger. Index Russel M. Geer. Loeb Classical Library 404. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959.
- Valerius Maximus. **Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5.** Ed. ve Çev. D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 492. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
- Varro. **On the Latin Language, Volume I: Books 5-7.** Çev. Roland G. Kent. Loeb Classical Library 333. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.